

Yuan Hanedanı'nda İpek Tedarik Yöntemleri, Vergi ve Tahsisatları

Derya Coşkun* - Anıl Yasin Oğuz**

Öz

Dünya tarihinin en eski ticaret güzergâhı olarak bilinen İpek yolu; ticari, dinî ve kültürel anlamda meydana gelen etkileşim ve değişimlerin ana arteri durumundadır. Farklı coğrafyalarda yaşayan insanların gereksinimlerine bağlı olarak ortaya çıkan bu yol, adımı ticareti yapılan ipekten almışsa da değerli eşya ve malların yine bu yol vasıtasıyla farklı ülkelere gönderildiği bilinmektedir. Bu nedenledir ki Avrasya boyunca cereyan eden doğu-batı sentezi içerisinde, farklı etnik köken ve kültürlerin etkileşimi belirgin düzeyde hissedilmektedir. Özellikle Moğol İmparatorluğu Dönemi (1206-1294) çoğu zaman toplulukların farklı coğrafyalara göçürüldüğü, dünyanın iki ucu sayılabilecek Uzak Doğu ve Orta Doğu'nun kültürel manada önemli alışverişlerde bulunduğu bir dönemdi.

Eski devirlerden beri insanoğlunun dikkatini çeken ipek, insanların statüsü ve zenginliği hususunda belirgin bir rol oynamıştır. Maddi değerinden olsa gerek lüks bir meta olarak kabul edilip belirli bir vergi sistemine tabi tutulmuştur. Moğol İmparatorluğu Dönemi'nde (602-693/1206-1294) özellikle üretiminin en yoğun yaşandığı Çin'den hane temelli olmak üzere özel ipek vergileri toplanmaya başlanmıştır. Öyle ki Moğol Dönemi Çin'inde bazı aileler "ipek hanesi" (絲戶) adı altında diğer ailelerden ayrılmıştır. Moğolların da ayrıca önem verdiği ipek vergisi Kuzey Çin'in muhtelif bölgelerinden "beş hane ipeği" (五戶絲) adı altında ham ipek vergileri olarak alınma-

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, derya.coskun@erzurum.edu.tr ORCID: 0000-0001-7161-5430

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, aniloguz1133@gmail.com ORCID: 0000-0003-2876-8954

ya başlanmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde makale, Moğolların Çin'den almış oldukları yıllık vergileri ve ipek tahsisatlarını konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İpek, Moğollar, Vergi, Çin, Yuan Hanedanı.

Silk Procurement Methods, Taxes and Allocations in the Yuan Dynasty

Abstract

The Silk Road, known as the oldest trade route in world history, is the main artery of interactions and changes that occur in commercial, religious and cultural terms. Although this road, which emerged depending on the needs of people living in different geographies, took its name from the silk traded, it is known that other valuable goods and the merchandise were sent to different countries via this road. For this reason, the interaction of different ethnic origins and cultures with the east-west synthesis that took place throughout Eurasia was clearly felt. Especially the Mongol Empire period (1206-1294) was a time when communities were migrated to different geographies including the Far East and the Middle East, which can be considered as the two ends of the world, and had important cultural exchanges.

Silk, which has attracted the attention of mankind since ancient times, has played a prominent role in the status and wealth of people. It was accepted as a luxury commodity, perhaps because of its material value, and was subject to a certain tax system. During the Mongol Empire period (602-693/1206-1294), special silk taxes, especially on household basis, began to be collected from China, where the production was most intense. So much so that some families in Mongolian China were separated from other families under the name of “silk households” (絲戶). The silk tax, which was also given importance by the Mongols, started to be collected from various regions of North China under the name of “five household silk” (五戶絲) as raw silk. When evaluated in this context, the article deals with the annual silk taxes that the Mongols received from China and silk allocations for the Mongol noble.

Keywords: Silk, Mongols, Tax, China, Yuan Dynasty.

Giriş

Tarih boyunca insanoğlunun ilgisini cezbeden ipek, yurt edindiği her toplum tarafından farklı adlarla anılmıştır. Orhun Yazıtları'nda *agi*, *üşgiti/işgiti* ve *kutay* gibi şekillerle¹, *Divân-u Lüğâtî Türk*'te ise Çince alıntı olarak *çmahsı* (Çince “dokuma Çin ipeği” anlamında *zhīhàn sī* 織漢絲 tabirinden gelmektedir), *çuz* (Çince “ipek kumaş” anlamındaki *chóuzi* 綢子 tabirinden gelmektedir) gibi kelimelerle geçmek-

1 Hatice Şirin, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2020, s. 335, 336, 337.

tedir². İpeğin anavatanının Çin olduğu ve çevre halklara karşı önemli bir avantaj teşkil eden lüks meta olduğu düşünüldüğünde, Türkçede Çince gelen bu gibi kelimelerin mevcudiyeti normaldir³. *Kurân-ı Kerîm*'de *İstebrak/sündüs*⁴ olarak geçmekte olan ipeğe, Moğollar *torhan*⁵ adını vermişlerdir. *Torhan*, “ipek ipliği” anlamına gelmekte olup “Gizli Tarih” içerisinde Çince *sī* 絲 imi ile karşılanmaktadır⁶.

Kullanım alanı oldukça zengin olan ipek, Moğolların özel tören ve festivallerinin (*tsagaan sar* ve *naadam* gibi) vazgeçilmezleri arasındaydı⁷. Sadece giyim kuşam yönünden değil hayatın her safhasında aranan bir ihtiyaç hâline gelen ipeğin teminini düzenli hâle getirmek için arayış içine giren Moğollar, ihtiyaçların büyük bir kısmını Çin'den aldıkları vergiler vasıtasıyla karşıladılar. Elbette tedarik edilen ipeğin işlenmesi için bir iş gücü de gerekiyordu. Bunun için de yaptıkları savaşların akabinde özellikle zanaatkarların esir alınmasına önem vererek tekstil üretim kolonileri, saray için de saray imalathaneleri kurmuşlardır⁸.

- 2 Mahmûd al-Kâşgari, *Divân Lugât at-Türk*, çev. Z. A. Auezova, Dayk-Press, Almatı 2005, s. 319, 451; Mahmud al-Kâşgari, *Compendium of the Turkic Dialects (Divân luyât at-Türk)*, C 1, çev. Robert Dankoff-James Kelly, Harvard University Printing Office, Harvard 1982, s. 260, 362; Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâtü't-Türk*, çev. Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara 2014, s. 142, 213. Çuz terimi için ayrıca bk. V. M. Nadelyaev vd., *Drevneturkskiy Slovar*, Akademiya Nauk SSSR (İnstitut Yazıkoznaniya), Leningrad 1969, s. 157. Çıhansı terimi için ayrıca bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972, s. 409. Çince imler tarafımızdan eklenmiştir.
- 3 Bu konu için bk. Clauson, *age.*, s. 358.
- 4 el-Kehf 18/31; ed-Duhân 44/53; er-Rahmân 55/54; el-İnsân 76/21.
- 5 Kelime muhtemelen Türkçe ipek anlamındaki *torkudan* ödünçlemedir. Moğol Devri Uygur belgelerinde vergi olarak verilen ipek kumaşları ifade ederken de aynı Türkçe kelime kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: Türkische Elemente im Neupersischen*, C 2, F. Steiner 1967, No: 884; Márton Vér, *Old Uyghur Documents Concerning the Postal System of the Mongol Empire*, Brepols Publishers, Turnhout 2019, s. 175; Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*, Universitätsverlag Göttingen 2021, s. 734.
- 6 Erich Haenisch, *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-cha'o Pi-shi) Geheime Geschichte Der Mongolen*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1939, s. 152.
- 7 Timothy May, *Culture and Customs of Mongolia*, Greenwood Press, London 2009, s. 99, 109.
- 8 Örneğin görgü tanığı Li Zhichang 李志常 Çinli ipek dokumacıların Moğollar tarafından Yeni-sey boylarındaki Jianjianzhou 儉儉州 adlı bölgeye “Şam ipeği [綾], ipek bez [羅], sırmalı ipekler [錦綺]” dokumaları amacıyla yerleştirildiğini bildirmektedir. Bk. Wang Guowei, *Menggu Shiliao Si Zhong* 蒙古史料四種, Zhengzhong Shuju 正中書局, Taipei 1975, s. 367. İran'da Moğol Dönemi saray imalathaneleri için bk. R. K. Kiknadze, “İz İstorii Remeslennogo Proizvodstva (Karhane) v Irane XIII-XIV VV.”, *Blijniy i Sredniy Vostok: Sbornik Statey*, ed. A. İ. Falina, İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturi, Moskva 1962, s. 47-56.

Yağma ve Hediyeleşme Yöntemiyle İpek Tedariki

İpeğin bozkır göçbeleri açısından her zaman kıymetli sayıldığı, alınıp satılabilen bir meta olarak zenginliğin ölçülmesinde bir araç olduğu bilinmektedir. Moğollar ipek tedarikini sadece vergi yoluyla değil farklı yöntemler uygulayarak da sağlamışlardır. Bunlar arasında yağma, haraç alma ve hediye gönderme metotları dikkat çekmektedir. Hediye ve haraç alma durumuna örnek olarak 605/1209 yılında Cengiz Han'ın⁹ İdikut Uygur Devleti'ni tabiyetine kabul ettiği sırada onlardan değerli bazı eşyaların yanı sıra *naçit* (*nesic* kumaş)¹⁰, *dardas* (*damask* ipeği) ve *torhat* (ipekler) getirmelerini de talep etmesi¹¹ gösterilebilir. 610/1213 sonbaharında Moğollar Jin (金) Hanedanı'nın başkentine (Zhongdu 中都) geldiklerinde buranın oldukça korunaklı olduğunu ve ele geçiremeyeceklerini anladıkları için geri dön-

9 Orta Moğolca telaffuzu tam olarak "Çinggis Han" olmasına rağmen Türkiye'deki yaygın kullanımı tercih ettik.

10 İpliğe sarma veya deri ve bağır sak gibi hayvan kısımlarına yerleştirme yöntemiyle, örülebilir hâle getirilen altının ipekle beraber dokunmasıyla oluşan altınlı ipek kumaşlara verilen isimdir. Moğol İmparatorluğu Dönemi'nde; Orta Doğu'da, Çin'de ve Altın Orda coğrafyasında patlama yapan temel kumaş türüdür. Konu hakkındaki ayrıntılı bir inceleme için bk. Kristin Scheel Lunde, *XIIIth – XIVth Century Yuan and Mongol Silk-Gold Textiles: Transcultural Consumption, meaning and reception in the Mongol Empire and in Europe*, Department of the History of Arts and Archaeology SOAS, London University, PhD 2017. Kelimenin kökü Arapça "dokumak, örmek" anlamındaki *nasaca-şaxş* fiilidir. Bk. Thomas T. Allsen, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire: A Cultural History of Islamic Textiles*, Cambridge University Press 1997, s. 2-3. transcontinental empire that intensified commercial and cultural contact throughout Eurasia. One aspect of this exchange, little studied to date, was the extensive traffic in human talent; from the outset of their expansion, the Mongols systematically identified and mobilized artisans of diverse backgrounds and frequently transported them from one cultural zone of the empire to another. Prominent among those transported were Muslim textile workers, resettled in China, where they made sumptuous robes and other garments for the imperial court. [...] Thomas Allsen investigates the significance of cloth and color in the political cultures of Islam, Iran, the steppe peoples in China, thereby illuminating the cultural dynamics which condition the act of borrowing. His conclusion places the transmission of Muslim textiles and clothing culture to China within the broader context of the history of the Silk Road, the primary link in East-West cultural communication during the pre-modern era. The book promises, therefore, to be of interest not only to students of Middle Eastern and Asian history, but also to geographers, anthropologists, art historians and textile specialists." -language": "en", "note": "Google-Books-ID: x2IU99wzgrEC", "number-of-pages": "160", "publisher": "Cambridge University Press", "source": "Google Books", "title": "Commodity and Exchange in the Mongol Empire: A Cultural History of Islamic Textiles", "title-short": "Commodity and Exchange in the Mongol Empire", "author": [{"family": "Allsen", "given": "Thomas T."}], "issued": [{"date-parts": [{"year": 1997, "month": 7, "day": 13}]}], "locator": "2-3", "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json" }

11 Igor de Rachewiltz, *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, Brill, Leiden-Boston 2004, s. 163; Igor de Rachewiltz, *Index to the Secret History of the Mongols*, Indiana University Publications, Bloomington 1972, s. 136.

meye karar vermişlerdi. Dönüş yolunda binlerce insanı kılıçtan geçiren Moğollar, bu yağmadan yüksek oranda ipek, altın, gümüş gibi ganimetlerin yanı sıra yüzlerce de köle ele geçirmişlerdi. Bu sırada bölgedeki veba salgınından etkilenen Moğol askerleri etkisiz hâle gelmesine rağmen, ülke içindeki koas nedeniyle Jin İmparatoru ani bir karar alarak Cengiz Han'a barış yapmak istediğini bildirmişti. Yine Cengiz Han'ın Çin ile yaptığı savaşlar neticesindeki anlaşmalarda Çin sarayından bir prenses, üç bin at, köle olarak beş yüz kişi ve altın yanında “ipek kumaş [帛]” talebinde bulunması ve bu isteğe ayrıca önem vermesi tedarik sistemlerinin farklı bir metodunu ortaya koymaktadır¹².

Fransız keşiş Simon de Saint-Quentin eserinde; ipeğin haraç yolu ile alınma mevzuunu, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünün ardından yerine geçen oğlu IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın¹³ 642/1245 yılında Moğol komutanı Baycu Noyan ile yaptığı anlaşma maddesiyle açıklamaktadır. Anlaşma mucibince o yıl içinde Türkler binek atları ve 14 deve yükü *hyperpyra* (Bizans altını) yanında “300 hayvan yükü ipek kumaş, âl kumaş [scarleta]” ve diğer değerli kumaşlardan meydana gelen yüklü bir haraç vermek durumunda kalmışlardır¹⁴. Daha sonra yapılan anlaşmaya göre de Türkiye Selçukluları, Moğollara her yıl yol masrafları dâhil “1.200 hyperpyra, yarısı altın örgülü olmak üzere beş yüz ipek kumaş, beş yüz at, aynı miktarda deve ve beş bin koç [arietes]” göndermek zorundaydılar. Fransız keşişin ifadelerinden anlaşıldığına göre Moğollara verilen haracın dışında hediye ve konaklama bedelleri de en az haraç kadar bir meblağa tekabül etmektedir¹⁵.

12 Song Lian 宋濂, *Yuanshi* 元史, ed. Yang Jialuo 楊家駱, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 北京 1976, 1.17 (Bundan sonra *YS*); Friedrich Ernst August Krause, *Cingis Han: die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen*, Winter, Heidelberg 1922, s. 33; Christopher P. Atwood (çev.), “The History of the Yuan, Chapter 1”, *Mongolian Studies (Journal of the Mongolia Society)*, C 39, 2017, s. 26. Cengiz Han Devri Moğol-Jin muharebelerinin ayrıntılı bir incelemesi için bk. Henry Desmond Martin, *The Rise of Chingis Khan and His Conquest of North China*, Octagon Books, New York 1971.

13 Bu bilgi yanlış olup yerine II. İzzeddin Keykâvus geçmiştir.

14 Arap kaynaklarının bu konuda farklı malumatlar verdiği görülmekte olup haracın miktarı hakkında kesin bir rakam vermek neredeyse imkânsızdır. Selçukluların Moğollara vermeyi kararlaştırdıkları verginin ortalama 360 bin - 400 bin aralığında olduğu sanılmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu'yla irtibat halinde olan Moğol memurlarının hediyelerle karşılanması, ağırlanması ve yol masrafları da Selçuklular tarafından bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İlhan Erdem, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi*, C XXIV/S. 38, 2005, s. 6; Erol Topçu, “Şemseddin Muhammed İsfahânî'nin Köseadağ Bozgunu Öncesi ve Sonrası Diplomatik Faaliyetleri (1242-1245)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2019, s. 255.

15 Jean Richard, *Simon de Saint-Quentin Histoire des Tartares*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1965, s. 85; Simon de Saint-Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245 - 1248*, çev. Erendiz

Moğolların yağma faaliyetleri doğrultusunda da ipek tedariki yaptıkları bilinmektedir. Yağma kazanımları içerisinde altın, gümüş, esir, yük ve seyahat hayvanları dışında ana kütleyi değerli kıyafetler ve kumaşlar oluşturmaktaydı. Kıymetli taşlarla bezeli renkli kumaşlar Moğollar tarafından özellikle tercih ediliyordu. Bağdat'ın 655/1258 yılında Moğollar tarafından ele geçirilmesinin ardından meydana gelen yağma neticesinde devasa miktarda altın, gümüş, kıymetli taşlar, incilerin yanında “kumaşlar, elbiseler, altın ve gümüş vazoların” da ele geçirildiği bilinmektedir¹⁶. Song Hanedanı'nın da Moğollara karşı verdiği mücadelede başarısız olmasıyla, yüksek oranda ipek haracı ödemek zorunda kalması da başka bir örnektir¹⁷.

Moğollar hediye olarak da en çok ipeği tercih etmişlerdi. İpekli kumaş ve kıyafetlerin kendilerine hediye edilmesi durumunda sağlıklı bir iletişim kurmaya daha eğilimli bir tavır içindeydiler. Elçi göndermek ve kabul etmek hususunda kuralcı bir yapıya sahip olan Moğollar, elçiler vasıtasıyla gönderilen ipek ve kumaşları da hediye olarak kabul ediyorlardı¹⁸.

Rebiülahir 662/Şubat 1264'te, Moğollara iltica etmiş Song generallerinden Yang Dayuan'ın 楊大淵 Kubilay'a her birinden yüz elli parça olmak üzere “çiçek işlemeli ipek bez ve kırmızı kenarlı bezayağı ipek kumaş” sunmasına karşılık olarak Kubilay da onu öven bir imparatorluk fermanı çıkardı¹⁹.

Özbaçoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s. 65. Vergi miktarlarının zaman içinde arttırıldığı görülmektedir. Bu miktar Baycu Noyan zamanında 200 bin dinara (20 tümen) Gazan Han döneminde 600 bin dinara (60 tümen) yükseltilmiştir. Bk. Ahmet Zeki Velidi Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C 1, 1931, s. 22; Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 37, 2015, s. 81. Aksarayî 657/1259 yılında yeniden düzenlenen vergi hakkında şu malumatı vermektedir: “*Nakit 20 tümen, 500 parça ecnas: Antalya kumaş ve renkli kumaş, 3 bin altın işlemeli kapacak, 500 baş içdiş at (ahta), 500 baş katır*”, Kazvîni ise 737/1336 yılında Anadolu'da toplanan verginin 3.300.000 dinar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kerimüddin Mahmudî Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâş*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 46; Hamdullah Kazvîni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, Neşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1336, s. 109-116.

16 Dmitri Gamq'relidze, Medea Abashidze, Arrian Chant'uria, *Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia)*, ARTANUJI Publishing, Tbilisi 2014, s. 349.

17 Peter Jackson, David Morgan, *The Mission of Friar William of Rubruck: His journey to the court of the Great Khan Möngke 1253-1255*, Hakluyt Society, London 1990, s. 162.

18 P. Anastasius van den Wyngaert, *Sinica Franciscana I: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV*, Quaracchi-Firenze 1929, s. 120.

19 *YS*, 5.95; R. P. Hrapaçevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstoçnik po İstorii Pravleniya Pervogo İmperatora*

İpek Tedariki Sırasında Kullanılan Ticari Yollar ve Kumaş Türleri

Hazanov “Göçebe ve Dış Dünya” olarak adlandırdığı ikili ilişkilerin ekonomi anlamında tezat olduğunu vurgulamaktadır. Sadece Moğollar değil Xiongnu’lardan itibaren diğer İç Asya göçebe devletlerinin ticareti destekleyip tüccarları kendi topraklarına çekmeye çalıştıkları; Çin’in ise genel itibarıyla uluslararası ticareti kendi kaynaklarına yönelik bir tehdit olarak görmesi bu savı destekler niteliktedir²⁰. Bu bağlamda Cengiz Han’ın ticaretin dünya refah düzeyini artıracak yegâne araç olduğunu vurgulaması manidardır. Zira o, Muhammed Harezmsâh’a yolladığı mektupta dünya refahının tüccarların serbest ticaretiyle doğru orantılı olduğunu²¹ ifade ederek ticaret ile elde edilecek güce dikkat çekmek istemiştir. Bu minvalde değerlendirildiğinde Moğolların kullanımı için temin edilen ipeğin özellikle ticaret vasıtasıyla elde edilmesi siyasi oluşumlar tarafından kabul gören bir yöntemdir.

Moğolların ticarete ve kumaşlara olan arzusunu bilen Buharalı tüccarların Moğolistan’a gelişlerini Reşidüddin şu ifadeleriyle anlatmaktadır:

“Moğollar göçebe ve şehirlerden uzak oldukları için çeşitli türde örgü kumaşlar ve örtüler onlar arasında özel değerdedi ve onlarla ticarete elde edilecek kârlar meşhur idi. Bu nedenle Buhara’dan üç tüccar, bu halk arasında uygun ve geçerli sayılan Zarbaft [altın örgü kumaş], Zendanaç²², Karbas ve diğer türdeki kumaşlardan oluşan muhtelif türdeki metalarla bu bölgeye geldiler. (...)”²³.

Buharalı tüccarlar bölgeye getirdikleri kumaşları Moğollara değerinin çok üzerinde satmaya çalışıyorlardı. Durumun farkına varan Cengiz Han “*bu şaşkın bizi hiç kumaş görmemiş mi sanıyor?*” sözleriyle ticaret konusunda ne kadar bilgili ve deneyimli olduklarını anlatmak istemiştir²⁴.

Dinastii Yuan’ (Tszuyani 4-17 “Yuan’ Şi”), Tsentr po İzuçeniyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2019, s. 97.

20 Thomas T. Barfield, *The Perilous Frontier (Nomadic Empires and China)*, Blackwell, Cambridge, Mas. 1992, s. 206.

21 Raşid-ad-din, *Sbornik Letopisey*, C I/2, çev. O. İ. Smirnova, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1952, s. 188.

22 İsmi Buhara yakınlarındaki Zendana köyünden alan bir tür ipek kumaş olduğu söylenmiş olsa da son zamanlardaki mevcut kanıtlardan yola çıkarak hammaddesinin ipek yerine pamuk olduğu öne sürülmektedir. Tartışmalar için bk. Nicholas Sims-Williams, Geoffrey Khan, “Zandaniji Misidentified”, *Bulletin of the Asia Institute*, C 22 (Zoroastrianism and Mary Boyce with Other Studies), 2008, s. 208 vd.

23 Raşid-ad-din, *age.*, C I/2, s. 187.

24 Ebülferrec-İbnülbri, *Tarihü Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul

Uygurların birinci dereceden müşterileri genellikle Moğollar olmuşlardır²⁵. Peng Daya, açık bir şekilde ticarete at 馬 ve koyun 羊 verip iyi kalite ipek kumaşlar 縑帛 aldıklarını; Xu Ting ise Moğolların ticarete kendi atlarını ve koyunlarını vererek almak istedikleri ve ilgilendikleri yegâne malların keten 紵 ve ipek iplikler 絲, demir kazanlar 鐵鼎 ve muhtelif renkteki ahşap ürünler 色木 olduğunu belirtmektedir²⁶. İaşe temininde Müslüman tüccarların Moğol soyluları ile oluşturduğu *ortogh* ticari birlikteliği önemli bir yere sahiptir. Elleriindeki gümüşü Müslüman tüccarlara veren Moğollar, onlardan ticari faaliyetler vasıtasıyla birtakım materyaller alıyorlardı²⁷. Dolayısıyla Di Cosmo'nun çarpıcı bir şekilde teşhis ettiği gibi Moğollar ile *ortogh* birlikteliği Göktürkler ile Soğduların ticari ilişkilerinin bir devamı gibidir²⁸.

Altın Orda'da da (Moğolca Altan Ordo) yoğun bir kumaş ticareti görülmekte olup bölgeye ham ipek ve ipekli kumaşlar ithal edilmekteydi. Kumaş ticareti Kırım'da Kefe ve Tana/Azak²⁹ gibi ticaret bakımından mühim liman kentlerinde yoğunlaşmıştı. XII. yüzyılın sonlarından XV. yüzyılın ortalarına kadar Karadeniz'in kuzeyinde (özellikle Tana ve Kefe); Rus keteni, Avrupa kumaşları, Fransa Champagne ketenleri, Ceneviz ketenleri, *dimi* tipi kumaşlar, pamuk, *nesic*, Musul

1941, s. 7; Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles: a History of the Mongols*, C 1, çev. W. M. Thackston, Harvard University Press, Cambridge 1999, s. 233.

25 Wang, *age.*, s. 435; Ts. Munkuev, *Men-da Bey-lu ("Polnoe Opisanie Mongolo-Tatar") (Pamyatniki Pis'mennosti Vostoka XXVI)*, İzdatel'stvo "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi, Moskva 1975, s. 52.

26 Wang, *age.*, s. 493-94; A. Ş. Kadirbaev, *Hey Da Şi Lyue (İstoçnik po İstorii Mongolov 13 V)*, Nauka-Vostochnaya Literatura, Moskva 2016, s. 35.

27 *Ortogh* birlikteliği ve Moğol soylularının Uygur ve Müslüman tüccarlar ile ilişkileri için bk. Elizabeth Endicott-West, "Merchant Associations in Yüan China: The 'Ortoy'", *Asia Major (Third Series)*, C 2/S. 2, 1989, s. 127 vd.

28 Nicola Di Cosmo, "Black Sea Emporia and the Mongol Empire: A Reassessment of the Pax Mongolica", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C 53/S. 1/2, 2010, s. 90.

29 13. ve 14. yüzyıllarda Çin'den, Orta Asya'dan ve Volga'dan gelen ve Karadeniz'e giden İpek Yolu rotalarının Kırım'daki son duraklarından biriydi. Don Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktada kurulmuştur ve özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısı ve 14. yüzyılın ilk yarısında Ceneviz ve Venediklilerin önemli ticaret müesseselerine ev sahipliği yapıyordu. Altın Orda kentleri ile ticaret yolları vasıtasıyla bağlantıydı. Genelde İtalyan kaynaklarında geçen *tana* kelimesi Hint-Avrupa dillerinde "su, nehir, kaynak" anlamındaki kökten gelmektedir ve bu bakımdan *Don* kelimesiyle de yakın bağlantı içerisindedir. Antik Yunanlıların Don Nehri'ne verdikleri *Távaiç* (Tanais) isimlendirmesinden gelmektedir. Doğu kaynaklarında ise genel itibariyle "Azak" olarak isimlendirilir. Bk. S. P. Karpov, *İstoriya Tam (Azova) v XIII-XV vv.*, C 1 (Tana v XIII-XIV vv.), Aleteyya, Sankt-Peterburg 2021, s. 27.

kumaşları (altın örgülü kumaşlar), *samiler*, Floransa *brokar* kumaşı, *damasklar*, *satén* (Rusça *barhat*)³⁰, *taftalar*³¹, *kamokat*, *sendal*, *atlaslar*, ipekler (Çin, özellikle Gürgân, Merv, Ürgenç, Harezmi, Gürcistan, Karabağ, Şeki, Şamahı, Lahican'dan gelir)³², *buckram*, *scamandri*, alaca (Rusça *pestryat*), *karmazın/kırmızı*, *sûf*, *camlet*, *velur* (yünlü kadife), *kılık*, *kindyak*, pamuklu bez (*bâz* terimi kullanılır), *bombasin*, doğu halıları ve ipek kilimler satılmaktaydı³³.

Adını Scamandros Nehri'nden (Çanakkale Kara Menderes) alan *scamandri* kumaşı Bizans'ın ürettiği pamuklu bir kumaş türüydü. *Alaca* (*Pestryat*) ise farklı renklerdeki ipliklerden Kambay'da üretiliyordu. Kalın kenevir, pamuk veya keten ipliklerden, genelde iki renkli ve kareli veya çizgili olarak örülmekteydi. İran *karmazın/kırmızı* kumaşı ise Avrupa'daki *scarlet/âl* kumaşa benzemekte, koyu kırmızı yün iplikten örülmektedir. *Kılık* ise ismini Kilikya'dan alan kaba keçi yününden bir kumaştı. *Kindyak* Hint usulü, kırmızı baskılı, pamuk kumaşlara verilen isimdi³⁴.

Bağdat ve Tebriz'de üretilen *nesic* kumaşlar, Tebriz ve Sultaniye'den gelen Anadolu kervan rotası ile Trabzon'a taşınıyor ve buradan da deniz yoluyla Kefe'ye getiriliyordu³⁵. Çin *nesic* kumaşları ise İpek Yolu'nun ana güzergâhında bulunan Karadeniz'in kuzeyinden devam eden yol ile taşınmaktaydı³⁶. Çünkü Moğol döneminde genel itibarıyla güney yerine daha çok kuzeyden giden ticaret yolları (Hazar'ın kuzeyinden Saray'a ve Kırım'a giden ve de Maraga, Tebriz ve Doğu Anadolu'dan Trabzon'a giden rotalar) işleyişine bağlı olarak daha çok gelişmişti³⁷.

30 Eski Rusçada, *satén* ismiyle kullanılan bu kumaş türü pamuktan, ipekten, yünden veya yapay kumaşlardan üretilmekteydi. Bk. İ. A. Karpova, *Tolkovo-İstoriçeskiy Slovar' Russkogo Yazıka: Tkani*, 3. baskı, İzdatel'stvo "Flinta", Moskva 2016, s. 175.

31 *Tafta* pamuk, ipek veya doğal *çözgü* yapay kumaştan, sıkı bükülmüş *atki* ve *çözgü* ipliklerle *düz* örgü ile örülmüş, iki tarafı tek renkten veya tek tarafı desenli kumaş türüdür. Bk. Karpova, *age.*, s. 186.

32 XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Kefe ve Ceneviz'in özel hukuk kanunlarında onlarca farklı tip ham ipeğin ismi geçmektedir. Bunlar arasında yukarıda sayılan bölgelerden gelen ipekler vardı. Bk. A. G. Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennum Solntsem: Kafa v Mirovoy Torgovle XIII-XV Vekov*, Aleteyya, Sankt-Peterburg 2018, s. 146-47.

33 L. F. Nedaşkovskiy, "Remeslo Zolotoy Ordi", *Problemi İstorii, Filologii, Kul'turi*, C 3/S. 41, 2013, s. 148.

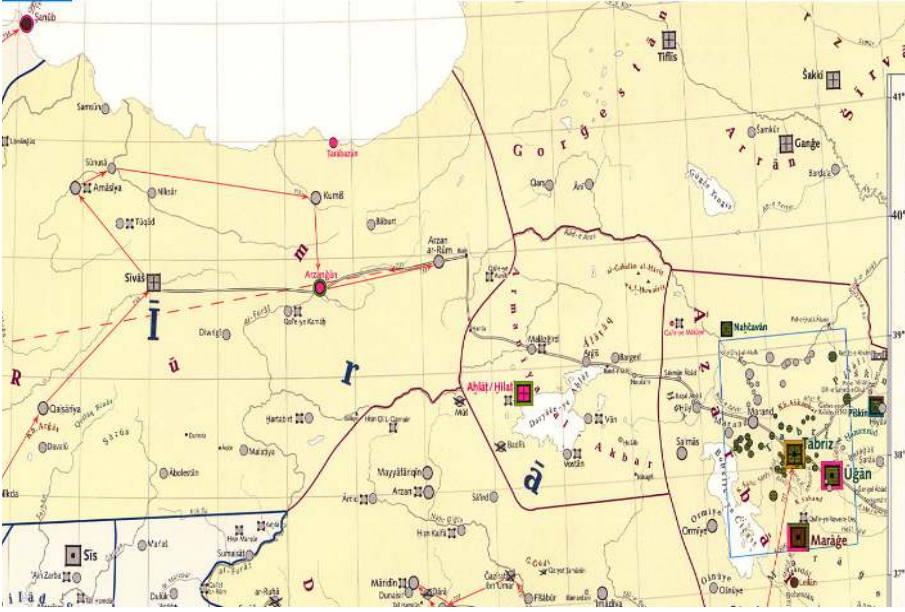
34 Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennum Solntsem*, s. 105, 155-56; Karpova, *age.*, s. 100, 104, 154.

35 Anadolu üzerindeki Ayas-Tebriz ticaret yolu için bk. Thomas Sinclair, *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages: Pegolotti's Ayas-Tabriz Itinerary and its Commercial Context*, Routledge, Taylor and Francis Group, London-New York 2020, s. 165-257.

36 Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennum Solntsem*, s. 153.

37 H. A. Menandyan, N. G. Garsoyan, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Livraria Bertrand, Lisbon 1965, s. 189.

Bunun sebepleri arasında Suriye ve Mısır'da Memlûklerle devam eden savaşlar ve Altın Orda'nın Anadolu üzerinde oluşturduğu baskılar dikkat çekmekteydi. 689/1290'larda Çin'e gittiği söylenen Montecarvino da Altın Orda'daki yaklaşık beş altı ay kadar bir sürede geçilebileceğini savunduğu bu yolun daha güvenli olduğunu ifade etmektedir³⁸.

Harita 1: 656-736/1258-1336 Yılları İlhanlı'nın Batı Ticaret Yolları³⁹

Kefe'de Ceneviz'in, Tana'da ise Venedik'in tekelinde bulunan ticaret ile Karadeniz'in kuzeyi ve Akdeniz'e taşınabilen ipeklilerin yanı sıra Avrupa'dan gelerek Moğol coğrafyasında Çin'e kadar taşınan İpekliler de bulunmaktaydı⁴⁰. Özellikle Doğu'dan Altın Orda coğrafyasına gelen ithal mallar arasında en önemli yeri ham ipekler oluştuyordu. Çin'den gelen ipekler yolun uzun oluşu sebebiyle

38 Christopher Dawson, *Mission to Asia: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Harper & Row 1966, s. 226.

39 *Tübinger Atlas des Vorderen Orients*, Harita: B VIII/15 "Iran: Das Reich der Ilhane 656–736 h/1258–1336 n. Chr.", s. 271.

40 Karadeniz'in kuzeyinde, Venedik ve Ceneviz'in ticaret konusundaki rekabeti için bk. Mehmet Tezcan, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XXIV/S. 1, 2009, s. 161-62.

çürüyordu. Bu durum İtalyan tüccarlar arasında Çin ipeğinin “kötü ipek” olduğuna dair dedikoduların çıkmasına neden olmuştu. Bundan dolayı da ham ipek ithalatında Orta Doğu ve Orta Asya kentlerinin daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır⁴¹.

İtalyan Pegolotti; Tana'dan Hacı Tarhan'a öküz arabasıyla 25 günlük, at arabasıyla 10-12 günlük; Hacı Tarhan'dan Saray'a nehirle 1 günlük; Saray'dan Sarayçik'e nehirle 8 günlük; Sarayçik'ten Ürgenç'e deve arabasıyla 20; Ürgenç'ten Otrar'a deve arabasıyla 35-40 günlük; Otrar'dan Almalık'a eşeklerle 45; Almalık'tan Kansu'ya eşeklerle 70; Kansu'dan Çin büyük kanalına at sırtında 45 günlük; nehirden Hangzhou'ya gidilip Hangzhou'dan Hanbalık'a 30 günlük mesafe olduğunu ifade etmektedir⁴². Tana ve Çin arasındaki yolculuk 284 güne kadar çıkabilmekteydi⁴³. Bu bilgilerden yola çıkarak mevzubahis rotalarda meydana gelen ticaret ile doğu ve batı uçlar arasında ipekli kumaşlar konusunda yoğun bir değiş tokuş olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Moğol İmparatorluğu'nun kendi içerisinde, Çin ipeği Karadeniz kıyılarına dek taşınabiliyor ve Orta Doğu'da ve muhtemelen Avrupa'da üretilen ipekliler de Altın Orda'ya ve Çin'e gidiyordu. Yukarıda, Altın Orda coğrafyasındaki kumaş türleri arasında saydığımız *sendal*, Çin'de, Hejian, Zhuozhou, Chengdu gibi yerlerde⁴⁴ muhtelif renkler hâlinde altın örgülü ipekten üretilmekteydi. *Sindon* ise Buhara'da üretilen aynı tip kumaşlara verilen isimdi⁴⁵.

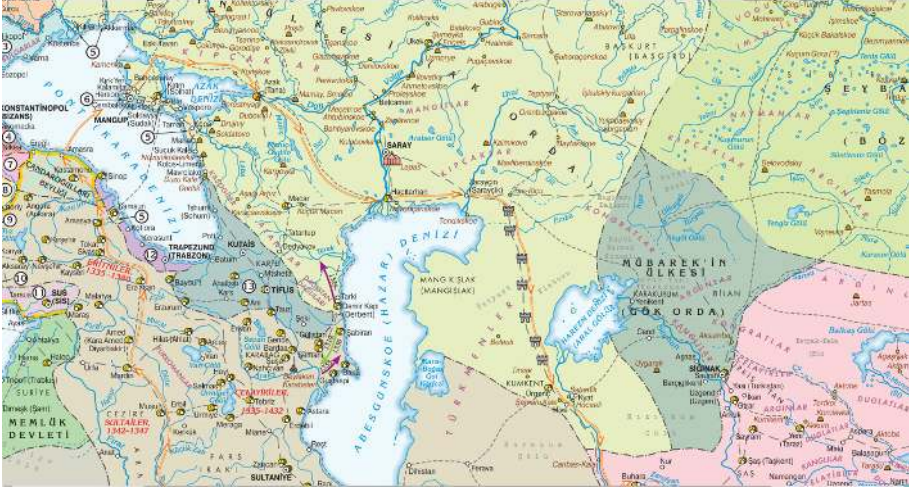
41 Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennum Solntsem*, s. 147.

42 Henry Yule, *Cathay and the Way Thither (Being a Collection of Medieval Notices of China)*, C 2, Cambridge University Press, New York 2009, s. 287-90.

43 A. G. Emanov, *Sever i Yüg v İstorii Kommertsii: na Materialah Kafı XIII-XV vv.*, Mi “Rutra”, Tyumen' 1995, s. 150.

44 Pelliot, Moule, *age.*, s. 256, 267, 301. Marco Polo'nun eserindeki yerlerin çağdaş karşılıkları için bk. Stephen G. Haw, *Marco Polo's China: a Venetian in the Realm of Khubilai Khan*, Routledge, London and New York 2006, s. 98, 108.

45 Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennum Solntsem*, s. 154.

Harita 2: Karadeniz'in Kuzeyinden Geçen Ticaret Yolları⁴⁶

Altın Orda'nın ticaret ve üretim bakımından önemli kentleri ve yerleşimleri arasında iki Saray (genelde *Tsarevskoe Gorodişçe* ve *Selitrennoe Gorodişçe* denen kazı alanlarıyla özdeşleştirilir), Belcimen (*Vodyanskoe Gorodişçe* ile özdeşleştirilir), Ügek (Saratov'un güneyinde), yine aşağı Volga'da *Şareny Bugor* arkeolojik alanı (genelde Altın Orda Devri'ndeki Hacı Tarhan kentiyle eşleştirilir), Volgograd'daki *Mecyotnoe Gorodişçe* (Tortanlı?), Don kıyısındaki yerleşimler, Ural kıyısındaki özellikle Sarayçık kenti, Batı Sibiry'a'da İrtiş'teki İsker, Kuzey Kafkasya'daki büyük merkez Marcar, Yukarı Volga'daki Bulgar, Harezm'deki Ürgenç, Kırım'daki Tana sayılabilir⁴⁷. Dolayısıyla Kırım'daki Tana ve Kefe limanlarına giden İpek Yolu rotaları ve Ceneviz ile Venedik'in Karadeniz'den gelip geçtiği özellikle nehir rotaları Altın Orda'nın bu kentlerine bağlanmaktaydı. Altın Orda'nın ithal ettiği kumaş türlerine bakıldığında ise *tafta*, *kamokat*, *damask*, İtalyan *damask* türlerinden *kişter*, *atlas*, *saten* ve *sendal* olarak isimlendirilen ve genel itibarıyla ipekten imâl edilen kumaşlar ile *samit*, *baldakin*, *nesic* ve *nak* denen altın veya gümüş örgülü ipek kumaşların oldukça pahalı olduğu göze çarpmaktadır⁴⁸.

Giovanni da Pian del Carpine'nin Avrupa'da iyi bilinen kumaş türlerinden *samit*'i Moğolların üzerinde gördüğünü yazması, Bağdat'ta üretilen *baldakin* kumaşlara

46 *Atlas Tartarica*, s. 220-221.

47 G. A. Fedorov-Davidov, *Zolotoordinskie Goroda Povolj'ya*, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1994, s. 20-42.

48 Nedaşkovskiy, agm., s. 149.

hem kıyafetlerde hem de *boghtagh*'larda rastlamış olduğunu söylemesi,⁴⁹ geniş yelpazede işleyen kumaş ticaretinin bir sonucudur.

Çin'de ise imparatorluğun geri kalanında olduğu gibi ticaret genel itibarıyla *ortogh* tüccarları tarafından posta yolları ve istasyonları vasıtasıyla yürütülmekteydi. Kubilay Han'ın Çin'de yapılan ticarete verdiği önemi Çin'deki yolları tamir ettirip birçok yeni posta yolları ve *cam/yam* durakları yaptırmasının yanı sıra taşıma sistemlerini geliştirmek için büyük uğraş vermesinden anlayabiliriz. Marco Polo da her gün Han Balık'a "sadece ipekle yüklü bin arabadan daha fazlasının" geldiğini söyledikten sonra, burada "pek çok altın ve ipek kumaş" üretildiğini belirtmektedir⁵⁰. Asıl yayılımını Kubilay Devri'nde kazanan nehir postaları 水站 dışında tüm Çin boyunca yayılım gösterip Moğolistan'a (Lingbei idârî birimi) ve Orta Asya'ya uzanan kara posta yolları ve istasyonları 陸站 belli bir döneme kadar Orta Asyalı Müslüman ve ayrıca Çinli tüccarların ticaret amaçlı kullandığı yapılarıdır. Hint Okyanusu civarındaki okyanus yolları da Yuan devrinde gelişim göstermeye devam ederek ipek ticaretinin işlediği bir başka önemli alanı ve rotayı teşkil ediyordu⁵¹.

Çin'den Alınan İpek Vergileri ve Moğol Soylularına Hazineden Verilen İpek Tahsisatları

Moğollarda vergi sistemi zamanın ve şartların değişimi doğrultusunda dinamik bir yapıya sahip olmakla beraber sistemli bir vergi alımından bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bu duruma en güzel örnek göçebeler ile yerleşiklerden aldıkları vergilerin birbirinden bağımsız ve farklı oluşudur. Özellikle yerleşiklerden alınan vergilerin Moğollar açısından hayati bir önem taşıdığını söylemek gerekir. Zira Moğollar, büyük oranda yerleşiklere uygulanan vergi gelirleriyle ipek alabilmekteydiler. Çin'den alınan vergiler hususunda da oldukça hassas olan Moğollar, ipek vergisi-

49 van den Wyngaert, *age.*, s. 33-34. Ayrıca bk. N. P. Şastina, *Djiovanni del' Plano Karpini İstoriya Mongalov; Gil'om de Rubruk Puteşestvie v Vostoçme Strani*, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Geografičeskoy Literaturı, Moskva 1957, s. 27.

50 Paul Pelliot, A. C. Moule, *Marco Polo The Description of the World*, C 1, George Routledge and Sons Limited, London 1938, s. 237.

51 Moğolistan'ı Çin ile bağlayan ve Orta Asya'ya uzanan posta yollarının en yeni ve yetkin bir incelemesi için bk. Hosung Shim, "The *Jam* System: The Mongol Institution for Communication and Transportation", *The Mongol World*, ed. Timothy May-Michael Hope, Routledge Taylor and Francis Group, London-New York 2022, s. 382-394. Moğol Devri'nde Hint Okyanusu civarına uzanan ticari okyanus rotaları için bk. Paul D. Buell, "Maritime Silk Route: the Mongols and the Indian Ocean", *The Mongol World*, ed. Timothy May-Michael Hope, Routledge Taylor and Francis Group, London-New York 2022, s. 458-467.

nin devamlılığını garantiye almak için Çin’de Şigi Qutuqu’nun yürüttüğü 633/1236 nüfus sayımından sonra “ipek haneleri” (絲戶) oluşturmuşlardı. Tahıl vergilerini kişi, hane ve sınıf temelli toplamaya başlayan Moğollar, ipek vergisini de yine aynı metotla toplamaya başlamışlardı. “Gizli Tarih”te Ögedey’in (581-638/1186-1241) hazineyi *ipeklerle, gümüş külçeleriyle, yiyeceklerle, yaylarla, zırhlarla ve silahlarla* doldurmak istediği yazmaktadır⁵².

Peng Daya’nın 彭大雅 söylemi göz önüne alındığında Çin’deki şehirlerden muhtemelen *darhanlık* verilmiş kişiler (din adamları, soylular gibi) ve Moğollar için ürettikleri özel ürünleri (silah, ipek giysi ve kumaşlar gibi) vergi olarak veren zanaatkarlar dışında her kişi başına (erkek ve kadın) 25 *liang* 兩 (~1 kg), her öküz ve keçi başına 50 *liang* 兩 (~2 kg) ipek kumaş; köylerden ise diğer vergilerin yanında [“*kişi başına*”] 100 *liang* 兩 (~4 kg) ipek kumaş alınmaktadır⁵³. Fakat Xu Ting’in 徐霆 eklemeleri göz önüne alındığında en azından kendi döneminde *Chaifa* 差發⁵⁴ için verilecek ipek kumaşlar genelde gümüş ile karşılanıyordu⁵⁵. Depolarda [“*tek bir chi* 呎 *ipek kumaş*”] kalmamış olması tıpkı [“*tek bir dou* 石 *tahıl*”] kalmamış olmasıyla eşdeğeri⁵⁶.

Yelu Chucai, Cengiz Han’a Kuzey Çin topraklarını otlağa dönüştürmeyi tavsiye edenlere karşı çıkararak şarap, tuz, demir, sirke ve cevherden alınacak “ticaret ve toprak vergilerinden” her yıl belli bir miktar gümüş ve tahıl dışında “80 bin top ipek kumaş” elde edilebileceğini söylemişti⁵⁷. 632-33/1235-36’da Şigi Qutuqu’nun

52 de Rachewiltz, *The Secret History of the Mongols*, s. 214. Ayrıca bk. Erich Haenisch, *Die Geheime Geschichte der Mongolen (aus einer mongolischen Niederschrift des Jahres 1240 von der Insel Kōde’e im Keluren-Fluss, Otto Harrassowitz, Leipzig 1941, s. 151.*

53 Chao Hung-Sü T’ing-P’eng Ta-ya [Zhao Gong, Xu Ting, Peng Daya], *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh: Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen, 1221 und 1237 (nach Vorarb. von Erich Haenisch und Yao Ts’ung-wu)*, çev. Peter Olbricht-Elisabeth Pinks, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980, s. 142; Kadıbaev, *age.*, s. 33.

54 Moğol vergi ve yükümlülükleri *alban* ve *khubçiri* için Çin kaynaklarında kullanılan genel Çince isimlendirmedir.

55 H. F. Schurmann, “Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century”, *The History of Mongolia*, C 1, ed. David Sneath-Christopher Kaplonski, Global Oriental, Kent 2010, s. 180.

56 Ts. Munkuev, *Kitayskiy Istochnik o Pervih Mongol’skih Hanah (Nadgrobnaya Nadpis’ na Mogile Yelyuy Çu-Tsaya)*, İzdatel’stvo Nauka, Moskva 1965, s. 73; Igor de Rachewiltz, *Sino-Mongol Culture Contacts in the XIII Century*, The Australian National University Doktora Tezi, 1960, s. 103.

57 de Rachewiltz, *agt.*, s. 103-14; Munkuev, *Kitayskiy Istochnik o Pervih Mongol’skih Hanah*, s. 73.

Kuzey Çin'de gerçekleştirdiği halk sayımından⁵⁸ (*to'a*) sonra⁵⁹ Moğol prenslerine, prenseslerine ve genel itibarıyla devletin önde gelenlerine Kuzey Çin'den verilecek toprak dağıtımına Yelu Chucai, halkın üzerindeki vergi ve angarya yükümlülüğünü arttıracaklarını söyleyerek karşı çıkmıştı. Bunun yerine bölgedeki vergilerin, toprakların verildiği kişiler yerine doğrudan sarayın atayacağı memurlar tarafından sabit miktarlar ile toplanmasını ve yılsonunda da bu vergilerin paylaşılmasının aşırı vergi ve angaryayı önleyeceğini öne sürmüştü⁶⁰. Dolayısıyla imparatorluk genelindeki prensler de Kuzey Çin'den aralarında ipeğin de yer aldığı vergiler alıyordu. Muhtemelen 633/1236'da gerçekleştirilen bu vergi belirlemeleri içerisinde “her iki hanenin [戶] hükûmetin kullanması için 1 jin [596,82 gram]⁶¹ ipek [絲一斤], her beş hanenin de çeşitli prens ve bakanların bakımı [湯沐] için 1 jin ipek vermesi” de yer alıyordu⁶². Şiği Qutuqu'nun 633/1236'daki bu sayımında vergilerin alınması için birim olarak belirlenen dört hane kategorisinden ikisi *dashumu* 大數目 (Büyük Çoğunluk) ve *wu-husihu* 五戶絲戶 (Beş Hane İpek Hanesi) idi. Burada konumuz açısından önemli olan “Beş Hane İpek Haneleri”, vergilerini, “Büyük Çoğunluk”un aksine, *Kağan*'a değil Moğol *köbegün* veya soylularına veriyordu. 633/1236'daki bu vergi belirlemelelerinden ikinci durumda kastedilen haneler “Beş Hane İpek Haneleri” idi⁶³.

633/1236'da (*Bingshen* yılı 丙申年) ve 647/1250'lerde “beş hane ipek hanesi” olarak kayıt altına alınan ve Moğol soylularının Çin'deki apanajlarında yer alan hanelerin yaklaşık 936 bin haneyi bulduğu anlaşılmaktadır. 718/1319 yılında ise (*Yanyou* Saltanat Dönemi'nin 6. yılı 延祐六年) “beş hane ipek hanesi” olarak kaydedilen hane sayısında ciddi bir azalma olduğu görülmektedir⁶⁴. Bunun nedeni muhtemelen apa-

58 631/1233'te zaten kısmî bir sayım gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, sayım emri 632/1234 veya 633/1235'te verilmiş ve Temmuz-Eylül 634/1236'da tamamlanmıştı. 631/1233'te Kuzey Çin'in bir kısmında gerçekleştirilen ilk sayımda 730 bin hanelik bir nüfus sayılmıştı. Ardından 634/1236'da tamamlanan sayım ile 1.100.000 haneden daha fazlası da eklenmişti. Bk. *YS*, 2.32, 34; R. P. Hrapačevskiy, *Žolotaya Orda v İstočnikah (Materiali dlya İstorii Žolotoy Ordi ili Ulusa Djuči)*, C 3 (Kitayskie i Mongol'skie İstočniki), Tsentr po İzučeniyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2009, s. 168-71. 1234/5-1236 sayımının tarihlendirmeleri için bk. de Rachewiltz, *agt.*, s. 373, 213n; Munkuev, *Kitayskiy İstočnik o Pervih Mongol'skih Hanah*, s. 77, 79.

59 Paul Ratchnevsky, “Şiği-Qutuqu, ein mongolischer Gefolgsmann im 12.-13. Jahrhundert”, *Central Asiatic Journal*, C 10/S. 2, 1965, s. 109, 98n.

60 Munkuev, *Kitayskiy İstočnik o Pervih Mongol'skih Hanah*, s. 194; *YS*, 2.35.

61 Yuan Devri'nde 1 jin, 596,82 gram idi. Bk. David M. Farquhar, *The Government of China Under Mongolian Rule (A Reference Guide)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990, s. 443.

62 *YS*, 146.3460; *YS*, 93.2361.

63 H. F. Schurmann, *Economic Structure of the Yuan Dynasty (Translation of Chapters 93 and 94 of the Yuan shih 元史)*, Harvard University Press, Cambridge, Mas. 1956, s. 61, 91, 97.

64 Yapılan sayım yaklaşık 1.700.000 hanenin yarısından fazlası etmektedir. “Beş hane ipek haneler-

najlardaki (timarlar) halkın üzerindeki mevcut baskıyı azaltmak ve hükûmetin vergi gelirlerini daha fazla arttırmaktı.

95. *Juan*'da eksik olmakla beraber kaydedilen bu soylu aileleri arasında Cengiz Han'ın kardeşleri Kaçi'un'un, Coçi Kasar'ın, Otçigin Temüğe'nin, Belgütey'in çocukları ve elbette kendi oğulları Coçi'nin, Çağatay'ın, Ögedey'in ve Tuluy'un soyu da vardı. Örneğin 633/1236 nüfus sayımı ile Coçi'nin çocuklarına Pingyang'dan 平陽 41.302 hane; Çağatay'a Taiyuan'dan 太原 47.330 hane; Güyük'e Daming'den 大名府 68.593 hane; Ögedey'in oğlu Köten'e Dongpinglu'dan 47.741 hane; Tuluy'un oğlu Arık Böke'ye Zhending'den 80 bin hane “beş hane ipek hanesi” olarak tahsis edildi. Ögedey'in yıllığına göz gezdirildiğinde ise mevcut ailelerden ziyade kişilere yapılan atıflar dikkat çekmektedir. 633/1236 sonbaharında Zhending'deki haneler “Dul İmparatoriçe” [太后] Sorqaqtani'ye;⁶⁵ Pingyang'dakiler Batu'ya; Taiyuan'dakiler Çağatay'a; Daming'dekiler Güyük'e; Xingzhou'dakiler 邢州 Sağ Kanat'ın (*Bara'un Ghar*) komutanı Buralday'a; Hejianfu'dakiler 河間府 Cengiz Han'ın Kulan Hatun'dan olma oğlu Kölgen'e; Guangningfu'dakiler 廣寧府 Belgütey'e; Yidu 益都 ve Jinan 濟南 olmak üzere iki *fu*'daki (vilayet) haneler Coçi Kasar'ın oğlu Yegü'ye; Binzhou 濱州 ve Dizhou'dakiler 棗州 Kaçi'un'un oğlu Alçiday'a; Pingzhou 平州 ve Luanzhou'dakiler 灤州 Otçigin Temüğe'ye; Dongpingfu'daki 東平府 haneler eşit bir şekilde Ögedey'in oğlu Köten'e, Cengiz Han'ın kızı Tümelün'le evlenen Konggiratlardan damat Çigü'ye,⁶⁶ Cengiz'in üçüncü kızı Alahay Beki'ye, en büyük kızı Kocin Beki'ye, komutanlardan Muqali'nin torunu *Guowang* Çıla'un-Tas'a, Prens? Çağatay'a, Sol Kanattaki (*Ce'un Ghar*) komutanlardan Uru'ud'lu Cürçedey'in torunu Dolçin'e, Sol Kanat'ta bulunan Mangutlardan *Ming'an-ı Noyan* Mönge Kalca'ya, Börte'nin kardeşi Konggiratlardan Sol Kanat'taki Alçin Noyan'a, Konggiratlı Dey Seçen'in oğlu Hükü Noyan'a, Ögedey'in *Keble'ül*'ünün komutanı? Kada'an'a ve Caciratlardan *Ming'an-ı Noyan* (Binbaşı) Cüsük'e tahsis edildi⁶⁷.

ri'nin soylulara göre sayıları için bk. *YS*, 95.2411-2447. Kuzey Çin'den en az 935,824 hanenin soylulara verildiğine dair bk. Farquhar, *age.*, s. 18. Igor de Rachewiltz de yaklaşık 900 bin hanenin *timarlarda* olduğunu belirtiyor. Bk. Igor de Rachewiltz, “Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Yeh-lü Chu, Yeh-lü Hsi-liang”, *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, ed. Igor de Rachewiltz vd., Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 155.

65 634/1236'dan sonra Sorqaqtani Zhending'deki apanajında yaşamaya başlamıştı. Bk. Anne F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, Cambridge University Press, New York 2018, s. 198.

66 Çigü *Küregen* için bk. Broadbridge, *age.*, s. 117-18.

67 *YS*, 2.35; Hrapačevskiy, *Zolotaya Orda v Istočnikah*, s. 171-72.

Görüldüğü gibi Moğol soyluları haricinde önemli mevkilerdeki kişi ve prenseslere de Kuzey Çin'den bu tip apanajlar verilmişti. Dolayısıyla metinde verilen hane değerlerini yukarıda bahsettiğimiz yıllık ipek vergi değerleriyle mukayese ederek, en azından 633/1236 sayımında belirlenen vergi değerlerinin devam ettiği süre boyunca prenslerin vergi olarak aldığı ipek miktarlarını belirlemek mümkündür. 633/1236 yılı dışında bazı soylu ailelerin “beş hane ipeği” olarak aldığı yıllık ipek miktarları ve hanelerin sayısı (bazılarında zamanla apanaj bölgeleri değişmekle beraber) şu şekildedir:⁶⁸

Tablo 1: 633/1236'dan Sonraki Yıllarda Bazı Soylu Moğol Ailelerinin Kuzey Çin'den Aldıkları Yıllık İpek Vergi Miktarları

Prens ve Torunları	Yıl	Beş Hane İpeği 五戶絲 (Birim: <i>Jin</i> 斤)	Hane Sayısı ve Apanaj/Timar Bölgeleri
Çağatay Torunları	718/1319	6,838 <i>Jin</i> (~4 ton)	17,211
	697/1298	?	10,000 (Zhending Shenzhou 真定深州)
Güyük Torunları	718/1319	5,193 <i>Jin</i> (~3 ton)	12,835
Ank Böke Torunları	718/1319	5,013 <i>Jin</i> (~3 ton)	15,028
Kada'an Torunları (Ögedey'in oğlu)	718/1319	936 <i>Jin</i> (~560 kg)	2,356
	664/1266	?	Zhenzhou 鄭州
	654/1257	?	Bianlianglu'daki 汴梁路 Kale Haneleri
Melig (Ögedey'in oğlu)	718/1319	997 <i>Jin</i> (~595 kg)	2,496
	664/1266	?	1,584 (Junzhou 鈞州)
	654/1257	?	Bianliang 汴梁 Kale Haneleri
Kaşi (Ögedey'in oğlu)	718/1319	154 <i>Jin</i> (~92 kg)	388
	664/1266	?	3,816 (Caizhou 蔡州)
	654/1257	?	Bianlianglu'daki 汴梁路 Kale Haneleri

68 YS, 95.2413-2418.

Hülegü ve Torunları	718/1319	2,201 <i>jin</i> (~1,3 ton)	2,929
	654/1257	?	25,056 (Zhangdelu 彰德路)
Köçü (Ögedey'in oğlu)	718/1319	764 <i>jin</i> (~456 kg)	1,937
	664/1266	?	5,214 (Suizhou 睢州)
	654/1257	?	Bianlianglu'daki 汴梁路 Kale Haneleri
Köten (Ögedey'in oğlu)	718/1319	3,524 <i>jin</i> (~2,1 ton)	17,825
Asuday (Möngke'nin oğlu)	718/1319	916 <i>jin</i> (~546 kg)	2,280
	650/1253	?	3,342 (Weihiulu 衛輝路)
Möge (Tuluy'un oğlu)	718/1319	333 <i>jin</i> (~198 kg)	809
	654/1257	?	5,552 (Henanfu 河南府)
Sögetey (Tuluy'un oğlu)	718/1319	20 <i>jin</i> (~12 kg)	50
	649/1252	?	5,000 (Jinan 濟南 ve diğer yerler)
Böçök (Tuluy'un oğlu)	718/1319	612 <i>jin</i> (~365 kg)	1,472
	654/1257	?	3,347 (Zhending Lizhou 真 定蠡州)

Ayrıca Cengiz Han'ın eşlerine tahsis edilmiş “Dört Ordo”da yaşayan prensesler de Çin'deki bazı yerlerden “beş hane ipeği” olarak vergi alıyorlardı. Örneğin Herlen/Kerülen (Хэрлэн) ve Tsenher (Цэнхэр) nehirlерinin kavuşma noktasına yakın bulunan⁶⁹, ilk olarak Börte'nin idaresine verilmiş⁷⁰ “Büyük Ordo”daki kraliçeye 652/1255'te Baodinglu'dan 60 bin hane “beş hane ipek hanesi” olarak tahsis edilmişti. Bu hatun 719/1319'da ise 12,693 haneden, 5207 *jin* ipeği (~3 ton) vergi olarak alıyordu⁷¹. 9 Ramazan 658/18 Ağustos 1260'ta Merkezî Sekreterliğe (中書省)⁷²; Yidu 益都 ve Pingzhou'nun 平州 altın ve ipek vergi gelirlerini ve Otçigin Temüğe'nin oğlu Prens Baygu'ya ve Ögedey'in torunu Şiremün'e ait olan haneleri, zanaatkârları ve yıllık vergi miktarını, Otçigin Temüğe'nin torunu

69 Cengiz Han'ın “Dört Ordo”sunun konumları için bk. Farquhar, *age.*, s. 337.

70 Börte'den sonra “Büyük Ordo”ya hâkim olan hatunlar için bk. *YS*, 106.2693-2694.

71 *YS*, 95.2422.

72 Yuan Devri hükümetinin en önemli yapılarından biri olan Merkezî Sekreterlik kendisinden alt seviyedeki çoğu atamayı gerçekleştirmesinin yanında neredeyse hükümetin her alanında (vergi, gelir, tören, prenslerle ilişkiler, suç vak'aları, kamu meseleleri, bağışlar) karar alıp hükümdara tavsiye verebiliyordu. Merkezî Sekreterlik için bk. Farquhar, *age.*, s. 169-75.

Prens Taçar'a⁷³ tahsis etmesi için emir verildi⁷⁴. Dolayısıyla aynı zamanda prens ve soylulara dağıtılmış topraklardaki halktan alınan ipek vergilerini de ifade etmeye başlayan “beş hane ipeği” terimi Moğolcada *aqa-tamur* olarak isimlendiriliyordu. Farquhar *Yuanshi*'de *Ahatanmaer* 阿哈探馬兒 olarak geçen terimi⁷⁵ Moğolca *aqa-tamur*'un transkripsiyonu olarak kurmakta, *tamur*'u⁷⁶ Çince “ipek ipliği” anlamındaki *sī* 絲 ile eşitleyerek terimin “Beş Hane İpeği”nin (五戶絲) Moğolcası olduğunu söylemektedir⁷⁷.

Yuanshi Çin'den alınan “hane vergileri”nin [科差] kapsamını ikiye ayırıyor: *siliao* 絲料 ve *baoyin* 包銀. Toprak ve tekel vergileri gibi vergiler dışında hane temelli toplanan bu vergilerden ilk kategori adından da anlaşıldığı gibi büyük oranda ipek vergilerini kapsıyordu. Yelu Chucai'ın biyografisindeki hanelerin vereceği ipek vergi değerleri bu kategori içine girmektedir. Bahsettiğimiz ipek vergileri dışında ilk defa Mönge Kağan devrinde Orta Asya ve İran'ın aksine (bu bölgelerde kafa vergisi şeklinde uygulanıyordu.) Çin'de hane temelli toplanan gümüş (daha sonra kâğıt para)⁷⁸ vergileri de ikinci kategoriye girmektedir. *Baoyin* vergilerinin Mönge devrinde belirlenen hane başına dört *liang*lık gümüş değerinin iki *liang*ının “ipek ipliği, ipek kumaş ve ipek boyası?” gibi maddelerle de karşılanabileceği belirtiliyor. Kubilay devrine gelindiğinde yeni vergi reformu ile beraber hâneler çok ayrıntılı ve spesifik olarak yeni baştan düzenlendi. Kuzey Çin'i kapsayan bu vergi reformunda hane kategorileri nüfus sayımlarına ve vergilere göre ayrılmaktadır. Bu ayrıntılı hâne kategorileri *Yuanshi*'de şöyle sıralanıyor: “İlk Başta Sayılmış Haneler” (元管戶), “Karışık Sayılmış Haneler” (交參戶), “Sayımdan Kaçmış Haneler” (漏籍戶) ve “Destek Haneleri” (協濟戶)⁷⁹. Bunlar dışında ise tâli kategoriler ola-

73 Taçar'ın kimliği ve diğer kaynaklardaki yazım şekli için bk. Hrapačevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstočnik*, s. 31, 49n. Temüğe Otçigin'in soyağacı için bk. Louis Hambis, Paul Pelliot, *Le Chapitre CVII du Yuan Che: Les Généalogies Impériales Mongoles dans L'histoire Chinoise Officielle de la Dynastie Mongole*, E. J. Brill, Leiden 1945, s. 42-45.

74 Hrapačevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstočnik*, s. 38.

75 *YS*, 89.2267.

76 “Bükmek” ve “eğirmek” anlamındaki *tamu-* fiili için bk. Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeles-Los Angeles 1960, s. 776.

77 Farquhar, *age.*, s. 363, 244n; Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 46.

78 661/662-1263/64 yılının üçüncü ayında (nisan) hükümet tüm bölgelerde *baoyin* vergilerinin artık kâğıt para ile ödenmesini emretmiş, fakat ipek vergilerinin hâlâ ipek şeklinde verilmesinde karar kılınmıştı. Bk. *YS*, 5.91.

79 “Karışık Haneler” birden fazla kez sayıma tabi tutulmuş haneleri belirtirken “Destek Haneleri”

rak “İpek ve Gümüşü Tam Veren Haneler” (絲銀全科戶), “Yarım Vergilendirilen Haneler” (減半科戶), “Yalnızca İpek Ödeyen Haneler” (止納絲戶), “Yalnızca Kâğıt Para Veren Haneler” (止納鈔戶), “İpek Açan? Haneler” (攤絲戶),⁸⁰ “Chuyesudaier Tarafından İdare Edilen İpek Ödeyen Haneler” (儲也速?兒所管納絲戶), “Bölgelerine Geri Dönen Haneler” (復業戶), “Zamanla Yetişkin Erkekleri Olacak Haneler” (漸成丁戶) vardı⁸¹.

“İlk Başta Sayılmış Haneler” içinde yer alan “Doğrudan Hükûmete Bağlı Haneler”den (系官戶) tam ipek ve gümüş miktarında vergiye bağlı olanları “*hükûmete ait ipek* [係官絲]” için hane başına 1 *jin*, 6 *liang*, 4 *qian* (一斤六兩四錢)⁸² ipek iplik verirken “Beş Hane İpek Haneleri”nden tam ipek ve gümüş vergisine tabi olanları hükûmete hane başına 1 *jin* ipek iplik ve Moğol soylularına 6 *liang* 4 *qian* ipek veriyorlardı⁸³.

“Yarım Vergilendirilen Haneler”den ise 8 *liang* hükûmete, 3 *liang*, 2 *qian* ipek ipliği ise “beş hane vergisi” olarak sayılıyor, yani soylulara gidiyordu. “Yalnızca İpek Ödeyen Haneler”in hükûmete bağlı olanlarından Shangdu 上都, Longxing 隆興, Xijing 西京 bölgelerinde yer alan her hane 1 *jin*; Dadu 大都 civarındakiler ise (路) hane başına 1 *jin*, 6 *liang*, 4 *qian* ipek veriyordu⁸⁴.

“Yalnızca İpek Ödeyen Haneler”den hem hükûmete hem soylulara bağlı olan haneler 1 *jin* ipeği hükûmete ve 6 *liang*, 4 *qian*ini soylulara veriyorlardı. “Karışık Sayılmış Haneler” 1 *jin*, 6 *liang*, 4 *qian* ipeği hükûmete ödüyordu. Aynı miktar “Sayımdan Kaçmış Haneler” içerisindeki “Sadece İpek Ödeyen Haneler” tarafından da hükûmete verilirken; “Sadece Kâğıt Para Ödeyen Haneler” ise ilk yılda (1260) sadece kâğıt para şeklindeki *baoyin* ile ödeme yaparken zamanla tam ipek ve gümüş vergisi ödemesinde karar kılındı. “Destek Haneleri”nin arasında ise genel olarak *baoyin* olarak 4 *liang* gümüşün yanında 10 *liang*, 2 *qian* ipek ödeyenler ve gümüş öde-

tam vergi yükümlülüklerini yerine getiremeyen çok yaşlı, çok genç, hasta ve tek kadın ailelerini kastetmektedir.

80 *Tānsī* 攤絲. “Yayılmış/Açılmış İpek” anlamına geliyor. Tabirin tam olarak neyi kastettiğini bilemesek de muhtemelen kozadan çıkartıldıktan sonra belli bir işleme tabi tutulmuş ipeği belirtiyor olabilir.

81 *YS*, 93.2361; Schurmann, *age.*, s. 98-99.

82 1 *jin* bu dönem için 596.82 gramdı. 1 *liang* 1 *jin*in 16’da 1’i iken 1 *qian* 1 *liang*ın 10’da 1’idir. Dolayısıyla bu değer toplamda 835,54 gram eder.

83 Dolayısıyla 634/1236 sayımdan farklı olarak 658/1260 vergi reformuyla beraber artık “Beş Hane İpek Haneleri”nin vergi miktarlarının bir kısmı hükûmete tahsis edilmişti.

84 Bu kayıt “Yalnızca İpek Ödeyen Haneler”in bu bölgelerle sınırlı olduğunu göstermektedir.

meden aynı miktar ipek verenler mevcuttu. “İpek Açan Haneler” hane başına 4 *jin* “açılmış ipek” veriyorlardı. Miktarı “İpek Açan Haneler”inkiyle aynı olmak üzere (4 *jin*~2,4 kg) “Chuyesudaier Tarafından İdare Edilen Haneler”, “*ince ipek*” (細絲) vermekle yükümlülerdi. “Bölgelerine Geri Dönen Haneler” ve “Zamanla Yetişkin Erkekleri Olacak Haneler” 1260'da vergiden muaf olsalar da 659/1261'de yarım vergiye 660/1262'de ise tam vergiye tabi tutuldular⁸⁵.

Tablo 2: Yuan Devri Hane Temelli Vergi Türleri. Özellikle *Yuanshi* 93. ve 94. bölümleri temel alınarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

İlk Başta Sayılmış Haneler (元管戶)			Karışık Sayılmış Haneler (交參戶)	Sayımdan Kaçmış Haneler (漏籍戶)	Destek Haneleri (協濟戶)
Doğrudan Hükûmete Bağlı Haneler (係官戶)				Hükûmete Sadece İpek Ödeyen Haneler	Tam <i>Baoyin</i> Verip Tam İpek Vergisinin 3'te 2'sini Verenler
I. Tam Miktar İpek ve <i>Baoyin</i> Ödeyen Haneler (Muhtemelen Nüfusun Çoğu)	II. Yarım Miktar Ödeyen Haneler	III. Yalnızca İpek Ödeyen Haneler		Sadece Kâğıt Para Veren Haneler (Daha Sonra Değişime Uğradı)	Hiç <i>Baoyin</i> Vermeyip İpek Verenler
B. Beş Hâne İpek Hâneleri (五戶絲戶)					
I. Tam Miktar İpek ve <i>Baoyin</i> Ödeyen Haneler	II. Yarım Miktar Ödeyen Haneler	III. Yalnızca İpek Ödeyen Haneler			

Cemazeyilevvel 661/Nisan 1263'te ise hizmet altındaki tüm haneler için artık kâğıt para ile verilecek *baoyin* vergisi hane başına 4 *liang*, ipek olarak verilmeye devam edecek ipek vergisi ise her on hane için 14 *jin* (~5,4 kg) ipek iplikti. Sayımdan kaçmış, yaşlı ve çocuk haneler (muhtemelen “Destek Haneleri”) içinse 3 *liang* kâğıt para ve 1 *jin* ipek iplik olarak belirlendi⁸⁶. Sözüünü ettiğimiz hane vergileri arasındaki en büyük yekûnu ipeklerin ve hatta farklı ipek türlerinin tutmuş olduğu

⁸⁵ *IS*, 93.2361-2362; Schurmann, *age.*, s. 94-95, 98-100. Çalışmamızda gümüş miktarlarına yer vermedik.

⁸⁶ *IS*, 5.91.

görülmüyor. *Yuanshi* bu vergi miktarlarını bize aktardıktan sonra sadece Kuzey Çin'i ve oradaki sayımları temel almak üzere yıl içinde, ipek türünden bazı vergi toplamlarını da kaydetmektedir.⁸⁷

Tablo 3: *Yuanshi* Kayıtlarında Yıllara Göre Toplanan İpek Vergi Miktarları. Miktarların görece azlığı sadece Kuzey Çin'de birkaç milyon haneyi kapsamasıyla açıklanabilir.

Yıl	İpek İplik 絲 (jin 斤 ve ton)	Kumaş 布 (pi 疋 yani top)	İpek Kumaş 絹 (pi 疋)	Ham İpek 綿 (jin 斤 ve ton)
1263/4	712,171~425 ton	?	?	?
1265/6	986,912~590 ton	85,412 top	?	?
1266/7	1,053,226~630 ton	?	?	?
1267/8	1,096,489~655 ton	?	?	?
1328/9	1,098,843~656 ton	211,223 top	355,530 top	72,015~43 ton

Gelir toplamı olarak diğer bölümlerde 661/1263 için 1.579,110 haneden toplam 706.401 *jin* ipek iplik ve 49.487 *ding* kâğıt para; 663/1265 için 1.597,601 haneden 986.288 *jin* ipek iplik ve 57.682 *ding* kâğıt para toplandığı dile getiriliyor⁸⁸. 728/29-1328/9 yılı için *Yuanshi* 33. *Juan*'da verilen değerler ise ham ipek için 834,405 *jin*, ipek kumaş için 407.500 *pi* yani top kumaştır⁸⁹. Fakat her hâlükârda tablodaki değerleri yaklaşık olarak doğru kabul etmek mümkündür. Herbert Franke, kaynakta verilen bu miktarların görece azlığını (Tablo 3) sadece Kuzey Çin'de, sayısı 4-5 milyonu aşmayan kayıtlı kişileri kapsamasıyla açıklamaktadır⁹⁰.

İpek vergi miktarlarının zaman zaman dalgalanmasında nüfus hareketliliğinin yanında doğal şartlar da rol oynamaktaydı. Kubilay, 5 Şevval 665/29 Haziran 1267'de Orta Başkent (Zhongdu 中都), Shuntian 順天, Dongping 東平 ve diğer yerlerde ipekböcekleri arasında bir hastalık mevcut olduğu için bu bölgelerdeki halktan, zararın seviyesine bağlı olarak ipek hane vergilerinin (*siliao*) alınmayacağını duyurmuştu⁹¹. 6 Şevval 668/29 Mayıs 1270'te ise Dongjing 東京 bölgesin-

87 YS, 93.2363.

88 Hrapačevskiy, "Annal Hubilaya" Glavny Istočnik, s. 97, 128.

89 YS, 33.748.

90 Herbert Franke, *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolen-Herrschaft (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der Yuan-Zeit)*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1949, s. 132.

91 YS, 6.115; Hrapačevskiy, "Annal Hubilaya" Glavny Istočnik, s. 135.

deki kıtlık ve de tahıl taşınması amacıyla gemi inşa etme yükümlülükleri nedeniyle bölgeyi 10'da 3 oranında ipek ve gümüş hane vergilerinden serbest bıraktı. Yine aynı yıl haziranda Daming 大名, Dongping 東平 ve diğer yerlerde ipek böceklerinin ölmesi nedeniyle; Nanjing 南京, Henan 河南 ve diğer yerlerde de çekirge istilası sebebiyle gümüş ve ipek vergileri 10'da 3 oranında azaltıldı⁹². Mevcut vergi yükünün ağırlığı yüzünden belli bölgelerden zaman zaman hane vergilerinin alınmadığı da oluyordu. Çin kaynaklarındaki bütçe değerlerinde harcamalar için net toplam değerler mevcut olmamasına rağmen kısa süre içinde devasa bütçe açıkları verildiği görülüyor. Bu bütçe açıklarında muhtemelen gelenek hâlini alan ipek kıyafet, kumaş başlıkları, *cisün* festivalleri de rol alıyordu. Örneğin geç tarihli olmakla beraber yine 728/29-1328/9 yılı için İmparatoriçenin günlük ipek kumaş giderinin 50.000 *pi* olduğu kaydediliyor⁹³. Söylenene göre her yıl sırf *Keşig* üyeleri (*Keşigten*) için imparatorların verdiği kâğıt para ve ipek başlıklarının (幣) toplamı milyonları bulabiliyordu⁹⁴.

Çin'den alınan yoğun ipek vergileri Moğolların temel ipek kaynağı olsa da ipek vergileri imparatorluk çapında bir yayılım gösteriyordu. Mönge Kağan devrinde dinî ayrımların gözetilmediği cizye olarak düşünülebilecek bir tür kafa vergisine dönüşen *qubçin*⁹⁵ Kuzey Kafkasya'da nakit altın veya gümüşün yanında doğrudan “ipek” ile de karşılanabiliyordu⁹⁶. Grigor Aknertsı Moğolların Gürcü ve Ermeni prenslerinden yoğun vergiler topladığını belirterek bazılarında “altın kumaşları”, bazılarında “doğanları” ve diğerlerinden “besili köpekleri ve atları” vergi olarak aldıklarını söylemektedir.⁹⁷ Kirakos Gandzaketsi ise Moğolların Ermenilerden temelde “atlar ve kıymetli kıyafetler” talep ettiklerini çünkü bunları “çok sevdiklerini” dile getirmektedir⁹⁸.

92 *YS*, 7.129-130; Hrapaçevskiy, “*Annalı Hubilaya*” *Glavny İstoçnik*, s. 164-65.

93 Franke, *age.*, s. 137.

94 *YS*, 99.2525; Ch'i-ch'ing Hsiao [Qiqing Xiao], *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Harvard University Press, London 1978, s. 94.

95 Bu dönüşüm için bk. Juvaini, *The History of World Conqueror*, C 2, çev. John Andrew Boyle, Harvard University Press, Cambridge, Mas. 1958, s. 517.

96 Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, thk. Michael R. Drompp, Devin DeWeese, Brill, Leiden-Boston 2011, s. 115.

97 Robert P. Blake, Richard N. Frye, “History of the Nation of the Archers (The Mongols) by Grigor of Akanc, Hitherto Ascribed to Matak ja The Monk: The Armenian Text Edited with an English Translation and Notes”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C 12/S. 3/4, 1949, s. 321.

98 L. A. Hanlaryan, *Kirakos Gandzaketsi (İstoriya Armenii)*, Akademiya Nauk SSSR (Otdelenie İstorii), Moskva 1976, s. 168.

Hazineden Moğol Soylularına Dağıtılan Yıllık İpek Tahsisatları

Bazı ayrıcalıklı soyluların apanajlarından “beş hane ipeği” olarak aldıkları vergiler dışında, ayrıca hazineden genelde gümüş ve kumaş cinsinden yıllık tahsisâtlar (歲賜) da aldıkları bilinmektedir. Yıllık ödeneklerinin bir kısmını kâğıt para, altın ve diğer tekstil türleriyle (koyun derisi gibi) alan soylular da vardı. Muharrem 659/Ocak 1261’de Kubilay muhtemelen Kaçi’un’un soyundan gelen Alçiday’a, Kulakur’a, Kadan’a, Kuraçu’ya ve Şingnakar’a,⁹⁹ her birine 5.000 *liang* gümüşün yanında yarısı düz altın iplikli olmak üzere 300 *pi* desenli ipek kumaş (文綺帛); Prens Taçar’a ve Açul’a, her birine 59 *ding* kâğıt paranın yanında 5.098 *jin* (~3 ton) ham ipek (綿), 5.098 *pi bezayağı* örgülü ipek (絹), 300 *pi* yarısı düz altın işlemeli olmak üzere desenli ipek; gelecekteki düşmanı Kaydu’ya 833 *liang* gümüşün yanında yarısı düz altın işlemeli 50 *pi* desenli ipek; mensubiyeti bilinmeyen Uru’uday’a 5.000 *liang* gümüşün yanında yarısı düz altın işlemeli 300 *pi* desenli ipek; Ca’udu ve Coçi Kasar’ın torunu Bekmür’e 5.000 *liang* gümüşün yanında yarısı altın işlemeli 300 *pi* desenli ipek; Tuglug’a ve Tuluy’un oğlu Böçök’ün torunu Yakudu’ya¹⁰⁰ 833 *liang* gümüşün yanında 50 *jin* (~30 kg) özel ipek armağanı; Açığı’ye 5.000 *liang* gümüşün yanında yarısı düz altın işlemeli 300 *pi* desenli ipek vermişti. Kubilay Kağan aynı zamanda, Eski İmparatoriçe’ye, yani muhtemelen Mönge’nin karısı Tegülün’e¹⁰¹ (Ogul Tutmuş?) 2.500 *liang* gümüşün yanında 23 *ding* kâğıt paradan biraz daha fazla değer eden ipek tül armağan etmişti. Tüm bu değerler Ocak 1261’den sonra artık, Saray’ın verdiği düzenli yıllık tahsisatlar hâline geldi¹⁰².

Yuanshi Kubilay yıllıklarında kaydedilen bu değerler dışında, 95. bölümde ise kimi soyluların ipek cinsinden olan yıllık tahsisat değerleri paralelliklerle beraber şu şekilde kaydediliyor:¹⁰³

99 Kaçi’un ve çocuklarının soyağacı için bk. Hambis, Pelliot, *age.*, s. 32.

100 Böçök’ün soyu için bk. Hambis, Pelliot, *age.*, s. 101-2.

101 Tegülün’ün kimliği için bk. Hrapačevskiy, “*Annal Hubilaya*” *Glavny İstočnik*, s. 41, 92n.

102 Hrapačevskiy, “*Annal Hubilaya*” *Glavny İstočnik*, s. 40-41.

103 *IS*, 95.2412-14, 2419, 2422.

Tablo 4: *Yuanshi* 95. Bölüm'e Göre Bazı Soylu Moğol Ailelerinin Moğol Hükümdarından Aldıkları Yıllık İpek Tahsisatları

Soylu ve Ailesi	Hazineden Verilen İpek Cinsinden Yıllık Tahsisât (歲賜)
Cengiz'in Kardeşi Kaçi'un'un soyu	625 <i>jin</i> (~ 373 kg) ham ipek (綿) ve 5,000 <i>jin</i> (~3 ton) gümüş ve ipek (小銀色絲)
Cengiz'in Kardeşi Otçigin Temüğe soyu	5,098 <i>pi bezayağı</i> ipek kumaş (絹), 5,098 <i>jin</i> (~3,5 ton) ham ipek (綿)
Çağatay ve soyu	625 <i>jin</i> (~373 kg) ham ipek (綿)
Kubilay'ın oğlu Cingim	1,000 <i>pi bezayağı</i> ipek kumaş (絹)
Büyük Ordo'daki Prenses	20 <i>pi</i> kırmızı ve mor ipek bez (羅), 100 <i>pi</i> boyalı <i>bezayağı</i> ipek kumaş (染絹), 5,000 <i>jin</i> (~3 ton) farklı renkte yünlü kumaş/polar (雜色絨)
Cengiz'in Kardeşi Coçi Kasar soyu	100 <i>pi</i> ipek veya diğer türden kumaş (匹段)

Dolayısıyla 659/1261'den sonra gelenek hâlini alan yıllık ipek bağışları da hazine ve elbette halk üzerindeki temel yüklerden birini oluşturuyordu. Soylulara verilen düzenli yıllık bağışlar dışında İmparator ödül olarak da geniş çaplı ipek kumaş dağıtıyordu. Zilhicce 659/Kasım 1261'de Luzhou'ya 瀘州 saldıran Song birliklerine karşı gâlip gelen Liu Zheng'i 劉整 Kubilay, 5.000 *liang* gümüşün yanında 2.000 *pi* ipekli ile ödüllendirmişti. Yine 664/1265'te de Song ile savaşlardaki başarısından ötürü Yang Wenan'ı 楊文安 50 *liang* altınla, askerlerini ise 600 *liang* gümüşün yanında rütbelerine göre ipeklilerle (幣帛) ödüllendirdi.

Sonuç

Siyasi güçler arasında iktisadi, dinî ve kültürel birçok alışverişin ana merkezi olan İpek Yolu, doğu-batı arasında bir köprü konumundadır. İnsanların ihtiyaçlarına bağlı olarak bir ticaret yolu kimliği ile ortaya çıkan sonrasında da kültürler arası taşımacılığı göğüsleyerek insanların her konuda etkileşim ve iletişimini sağlayan bu yol, tarih boyunca birçok mücadelenin ana nedeni olmuştur. Milletleri ve devletleri ayakta tutan yegâne güç, askerî ve siyasi başarıları ise de bunların sürdürülebilirliğini ancak iktisadi güç ile sağlamak mümkündür. Dönemin siyasi aktörlerine bakıldığında Çin ile Moğollar dikkat çekmektedir. Özellikle Moğolların geniş bir coğrafi sahada boy göstermeleri, Çin'in bazı bölgelerini ele geçirebilme kabiliyetleri ve ipeğe verdikleri önem, aralarındaki etkileşimi zorunlu ve devamlı hâle getirmiştir.

Moğolların ipeğe oldukça önem verdikleri bilinen bir gerçektir. Bu nedenle ipek stoklarının bitmemesi için İpek tedarikine ve bu durumun süreklilik arz etmesine özen göstermişlerdir. Farklı kanallar vasıtasıyla tedarik edilen İpek, onlar için sadece giyim konusunda bir tutkunun ötesinde sağlam bir kültürel kimlik arayışlarına da kılavuzluk etmiştir. Gerek hediye gerek yağma gerekse ticaret vasıtasıyla elde etmiş oldukları ipeğin günlük hayat ve özel zamanlardaki kullanımına özen gösteren Moğollar, vergi yoluyla da bu kumaş türüne ulaşmayı başarmışlardır. Öyle ki Çin ile yapılan anlaşmalarda ilk sırayı genelde İpekli kumaşlar almıştır. Moğolların ipek üzerinden almış oldukları vergilere bakıldığında “ipek haneleri” (絲戶) önemli bir yere sahiptir. “Beş hane ipek hanesi”nin (五戶絲戶) vermiş oldukları vergiler, Moğol soylu sınıfına ödenmektedir. Dolayısıyla İmparatorluk’un çeşitli coğrafyalarında yer alan bu soylu sınıf, Kuzey Çin’de kendilerine tahsis edilmiş *timar* diyebileceğimiz apanajlara sahip olmuşlardır. *Timar*ı yönetme hakkına sahip olan Moğol soyluları, ki bunların arasında Moğol prens, prensesleri, devlet görevlileri ve askerleri de bulunmaktadır, kendilerine tahsis edilmiş topraklarda yaşayan belli sayıdaki hanelerden ipek ve gümüş (veya kâğıt para) üzerinden vergiler alabilmişlerdir. *Timar*lardaki hanelerin bağlı buldukları soylulara verdikleri ipek vergisine “beş hane ipeği” (Moğolca *aqa-tamur*) ismi verilmektedir. Vergiye bu adın verilmesinde 633/1236 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı ile beraber *timar* sahibine her beş hanenin 1 *jîn* (596,82 gram) ipek ödemesi zorunluluğu etkili olduğu söylenebilir. 658/1260 yılında gerçekleşen vergi reformuyla beraber bu uygulama değişmiş “beş hane ipek haneleri” adı altında vergi vermeye başlayan haneler, artık 1 *jîn* ipeği doğrudan hükûmete 6 *liang*, 4 *qian*’ını da (238,72 gram) bağlı bulunduğu soyluya ödemekle yükümlü hale gelmiştir. Bu durum soyluların egemenliği altında vergi veren ailelerin hükûmete daha fazla vergi ödeme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Öyle ki bu değişime bağlı olarak “beş hane ipek haneleri” sayısında ciddi bir azalış meydana gelmiştir. Moğolların tarih boyunca ipeğe olan talepleri, ipekli kumaş kullanımlarıyla doğru orantılı olarak daima artış göstermiştir. Önceki dönemlere göre artan ipek kumaş harcamalarının sebebi de muhtemelen lüks hayata alışmış Moğol soylu sınıfının varlığıdır. Sonraki süreçte yerleşikleşme ve zenginleşme beraberinde daha büyük harcamalar ve ağır vergilendirmeler getirecektir.

KAYNAKLAR

Kaynak Eserler

Mahmûd al-Kâşgarî, *Dîvân Lugât at-Türk*, çev. Z. A. Auezova, Dayk-Press, Almatı 2005.

Mahmud al-Kaşgari, *Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân luğāt at-Türk)*, C 1, çev. Robert Dankoff-James Kelly, Harvard University Printing Office, Harvard 1982.

Atwood Christopher P., (çev.), “The History of the Yuan, Chapter 1”, *Mongolian Studies (Journal of the Mongolia Society)*, C 39, 2017, s. 2-81.

Blake, Robert P., Richard N. Frye, “History of the Nation of the Archers (The Mongols) by Grigor of Akanc, Hitherto Ascribed to Matak, ia The Monk: The Armenian Text Edited with an English Translation and Notes”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C 12/S. 3-4, 1949, s. 269-399.

Chao Hung-Sü T'ing-P'eng Ta-Ya [Zhao Gong, Xu Ting, Peng Daya], *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh: Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen, 1221 und 1237 (nach Vorarb. von Erich Haenisch und Yao Ts'ung-wu)*, çev. Peter Olbricht-Elisabeth Pinks, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980.

Dawson, Christopher, *Mission to Asia: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Harper & Row 1966.

Index to the Secret History of the Mongols, Indiana University Publications, Bloomington 1972.

de Rachewiltz, Igor, *Sino-Mongol Culture Contacts in the XIII Century*, The Australian National University Doktora Tezi, 1960.

de Rachewiltz, Igor, *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, Brill, Leiden-Boston 2004.

Ebülferec-İbnülibrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Farquhar, David M., *The Government of China Under Mongolian Rule (A Reference Guide)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990.

Gamq'relidze Dmitri, Medea Abashidze, Arrian Chant'uria, (çev.), *Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia)*, ARTANUJI Publishing, Tbilisi 2014.

Haenisch, Erich, *Die Geheime Geschichte der Mongolen (aus einer mongolischen Niederschrift des Jahres 1240 von der Insel Kode'e im Keluren-Fluss)*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1941.

Hambis, Louis, Paul Pelliot, *Le Chapitre CVII du Yuan Che: Les Généalogies Impériales Mongoles dans L'histoire Chinoise Officielle de la Dynastie Mongole*, E. J. Brill, Leiden 1945.

Hamdullah Kazvîni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, Neşr. Muhammed Debîr-i Siyâki, Kitabhane-i Tahuri, Tahran 1336.

Hanlaryan, L. A. (çev.), *Kırakos Gandzaketsi (İstoriya Armenii)*, Akademiya Nauk SSSR (Otdelenie İstorii), Moskva 1976.

Hrapaçevskiy, R. P. (çev.), *Zolotaya Orda v İstoçnikah (Materialı dlya İstorii Zolotoy Ordı ili Ulusa Djuçi)*, C 3 (Kitayskie i Mongoľskie İstoçniki), Tsentr po İzuçeniyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2009.

Hrapaçevskiy, R. P. (çev.), *“Annalı Hubilaya” Glavnıy İstoçnik po İstorii Pravleniya Pervogo İmperatora Dinastii Yuan’ (Tszuyani 4-17 “Yuan’ Şi”)*, Tsentr po İzuçeniyu Voennoy i Obşçey İstorii, Moskva 2019.

Hsiao, Ch’i-ch’ing [Qiqing Xiao], *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Harvard University Press, London 1978.

Jackson, Peter, David Morgan, *The Mission of Friar William of Rubruck: His journey to the court of the Great Khan Möngke 1253-1255*, Hakluyt Society, London 1990.

Juvaini, *The History of World Conqueror*, C 2, çev. John Andrew Boyle, Harvard University Press, Cambridge, Mas. 1958.

Kadırbayev, A. Ş., *Hey Da Şi Lyue (İstoçnik po İstorii Mongolov 13 V)*, Nauka-Vostoçnaya Literatura, Moskva 2016.

Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti’t-Türk*, çev. Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoynlu, TDK Yayınları, Ankara 2014.

Kerimüddin Mahmudî Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Krause, Friedrich Ernst August, *Cingis Han: die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen*, Winter, Heidelberg 1922.

Liu, Hengwu 刘恒武, “Shanxi Pucheng Dongercun Yuan Mu Bihua 陕西蒲城洞耳村元墓壁画”, *Collectors*, S. 2, 1999, s. 16-18.

Munkuev, Ts., *Kitayskiy İstoçnik o Pervıh Mongol’skih Hanah (Nadgrobnaya Nadpis’ na Mogile Yelyuy Çu-Tsaya)*, İzdatel’stvo Nauka, Moskva 1965.

Munkuev, Ts., *Men-da Bey-lu (“Polnoe Opisanie Mongolo-Tatar”)* (Pamyatniki Pis’mennosti Vostoka XXVI), İzdatel’stvo “Nauka” Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1975.

Pelliot, Paul, A. C. Moule, *Marco Polo The Description of the World*, George Routledge and Sons Limited, London 1938.

Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles: a History of the Mongols*, C 1, çev. W. M. Thackston, Harvard University Press, Cambridge 1999.

Raşid-Ad-Din, *Sbornik Letopisey*, C I/2, çev. O. İ. Smirnova, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1952.

Richard, Jean, *Simon de Saint-Quentin Histoire des Tartares*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1965.

Schurmann, H. F., *Economic Structure of the Yüan Dynasty (Translation of Chapters 93 and 94 of the Yüan shih 元史)*, Harvard University Press, Cambridge, Mas. 1956.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245 - 1248*, çev. Erendiz Özbayoglu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

Song, Lian 宋濂, *Yuanshi 元史*, ed. Yang Jialuo 楊家駱, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 北京 1976.

Şastina, N. P., *Djiovanni del' Plano Karpini İstoriya Mongalov; Gil'om de Rubruk Puteşestvie v Vostoçne Stran*, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Geografiçeskoy Literaturi, Moskva 1957.

Wang, Guowei, *Menggu Shiliao Si Zhong 蒙古史料四種*, Zhengzhong Shuju 正中書局, Taipei 1975.

van den Wyngaert, P. Anastasius, *Sinica Franciscana I: Itinera et Relationes Fratrum Minorum Saeculi XIII et XIV*, Quaracchi-Firenze 1929.

Vér, Márton, *Old Uyghur Documents Concerning the Postal System of the Mongol Empire*, Brepols Publishers, Turnhout 2019.

Yule, Henry, *Cathay and the Way Thither (Being a Collection of Medieval Notices of China)*, C 2, Cambridge University Press, New York 2009.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Allsen, Thomas T., *Commodity and Exchange in the Mongol Empire: A Cultural History of Islamic Textiles*, Cambridge University Press 1997.

Allsen, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Atlas Tartarica, ed. S. G. Klyaştorıy-İ. Yu. Strikalov-M. A. Usmanov, (Rafail Hakimov yönetiminde hazırlandı), çev. İlyas Kemaloğlu, TDBB Yayınları, İstanbul 2017.

Barfield, Thomas T., *The Perilous Frontier (Nomadic Empires and China)*, Blackwell, Cambridge, Mas. 1992.

Broadbridge, Anne F., *Women and the Making of the Mongol Empire*, Cambridge University Press, New York 2018.

Buell, Paul D., “Maritime Silk Route: the Mongols and the Indian Ocean”, *The Mongol World*, ed. Timothy May-Michael Hope, Routledge Taylor and Francis Group, London-New York 2022, s. 458-467.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972.

Dashdondog, Bayarsaikhan, *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, thk. Michael R. Drompp, Devin DeWeese, Brill, Leiden-Boston 2011.

de Rachewiltz, Igor, “Yeh-lü Ch’u-ts’ai, Yeh-lü Chu, Yeh-lü Hsi-liang”, *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, ed. Igor de Rachewiltz vd., Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 136-75.

Di Cosmo, Nicola, “Black Sea Emporia and the Mongol Empire: A Reassessment of the Pax Mongolica”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C 53, S. 1/2, 2010, s. 83-108.

Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: Türkische Elemente im Neupersischen*, C 2, F. Steiner 1967.

Emanov, A. G., *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennim Solntsem: Kafa v Mirovoy Torgovle XIII-XV Vekov*, Aleteyya, Sankt-Peterburg 2018.

Emanov, A. G., *Sever i Yug v İstorii Kommertsii: na Materialah Kafı XIII-XV vv.*, Mi “Rutra”, Tyumen’ 1995.

Endicott-West, Elizabeth, “Merchant Associations in Yüan China: The ‘Ortoy’”, *Asia Major (Third Series)*, C 2/S. 2, 1989, s. 127-54.

Erdem, İlhan, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi*, C XXIV/S. 38, 2005, s. 1-10.

Fedorov-Davidov, G. A., *Zolotoordnские Goroda Povolj’ya*, İzdatel’sтво Moskovskogo Universiteta, Moskva 1994.

- Franke, Herbert, *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolen-Herrschaft (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der Yuan-Zeit)*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1949.
- Haenisch, Erich, *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-cha'o Pi-shi) Geheime Geschichte Der Mongolen*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1939.
- Haw, Stephen G., *Marco Polo's China: a Venetian in the Realm of Khubilai Khan*, Routledge, London and New York 2006.
- Karpov, S. P., *İstoriya Tam (Azova) v XIII-XV vv.*, C 1 (Tana v XIII-XIV vv.), Aleteyya, Sankt-Peterburg 2021.
- Karpova, İ. A., *Tolkovo-İstoriçeskiy Slovar' Russkogo Yazuka: Tkani*, 3. baskı, İzdatel'stvo "Flinta", Moskva 2016.
- Kiknadze, R. K., "İz İstorii Remeslennogo Proizvodstva (Karhane) v İrane XIII-XIV VV.", *Blijniy i Sredniy Vostok: Sbornik Statey*, ed. A. İ. Falina, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturi, Moskva 1962, s. 47-56.
- Koca, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 37, 2015, s. 35-84.
- Lessing, Ferdinand D., *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeles-Los Angeles 1960.
- Lunde, Kristin Scheel, *13th–14th Century Yuan and Mongol Silk-Gold Textiles: Transcultural Consumption, meaning and reception in the Mongol Empire and in Europe*, Department of the History of Arts and Archaeology SOAS, London University, PhD 2017.
- Martin, Henry Desmond, *The Rise of Chingis Khan and His Conquest of North China*, Octagon Books, New York 1971.
- May, Timothy, *Culture and Customs of Mongolia*, Greenwood Press, London 2009.
- Menandyan, H. A.-N. G. Garsoyan, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Livraria Bertrand, Lisbon 1965.
- Nadelyaev, V. M. vd., *Drevnyurykskiy Slovar'*, Akademiya Nauk SSSR (İnstitut Yazıkoznaniya), Leningrad 1969.
- Nedaşkovskiy, L. F., "Remeslo Zolotoy Ordi", *Problemi İstorii, Filologii, Kul'tur*, C 3/S. 41, 2013, s. 136-55.
- Ratchnevsky, Paul, "Şigi-Qutuqu, ein mongolischer Gefolgsmann im 12.-13. Jahrhundert", *Central Asiatic Journal*, C 10/S. 2, 1965, s. 87-120.

Schurmann, H. F., “Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century”, *The History of Mongolia*, C 1, ed. David Sneath-Christopher Kaplonski, Global Oriental, Kent 2010, s. 174-211.

Shim, Hosung, “The *Jam* System: The Mongol Institution for Communication and Transportation”, *The Mongol World*, ed. Timothy May-Michael Hope, Routledge Taylor and Francis Group, London-New York 2022, s. 382-394.

Sims-Williams, Nicholas, Geoffrey Khan, “Zandanījī Misidentified”, *Bulletin of the Asia Institute*, C 22 (Zoroastrianism and Mary Boyce with Other Studies), 2008, s. 207-13.

Sinclair, Thomas, *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages: Pegolotti's Ayas-Tabriz Itinerary and its Commercial Context*, Routledge, Taylor and Francis Group, London-New York 2020.

Şirin, Hatice, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2020.

Tezcan, Mehmet, “Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz’de Ticaret”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XXIV/S. 1, 2009, s. 151-94.

Togan, Ahmet Zeki Velidi, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C 1, 1931, s. 1-42.

Topçu, Erol, “Şemseddin Muhammed İsfahânî’nin Köseadağ Bozgunu Öncesi ve Sonrası Diplomatik Faaliyetleri (1242-1245)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2019, s. 242-66.

Tübinger Atlas des Vorderen Orients (Deutsche Forschungsgemeinschaft und Institut für Wissenschaftliche Zusammenarbeit mit Entwicklungsländern), Teil B, hrsg. vom Sonderforschungsbereich 19 der Universität Tübingen, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1977.

Wilkens, Jens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uyğurcanın El Sözlüğü: Eski Uyğurca-Almanca-Türkçe)*, Universitätsverlag Göttingen 2021.

Kısaltmalar

YS: *Yuanshi* (Song Lian 宋濂, *Yuanshi* 元史, ed. Yang Jialuo 楊家駱, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 北京 1976)

EKLER

Ek 1: Taipei Ulusal Saray Müzesi'nde Yuan-Moğol İmparatorlarının (Cengiz Han'dan başlayarak) İpek Portreleri (*Kesi*)

Ek 2: 667/1269'a tarihli Zhang Andabuha ve karısı Li Yunxian'i Moğol ipek kıyafetleri içerisinde gösteren, Shaanxi Dongercun'daki bir duvar resmi (Liu Hengwu 刘恒武, "Shanxi Pucheng Dongercun Yuan Mu Bihua 陕西蒲城洞耳村元墓壁画", *Collectors*, S. 2, 1999, s. 16)